

Η Κρίση στη μοντέρνα Αθήνα και ο επαναπροσδιορισμός του παρελθόντος

Γ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ *

Περίληψη

Το σύντομο άρθρο που ακολουθεί εδώ παρουσιάστηκε στην ημερίδα του "ΕΓΚΕΦΑΛΟΥ" στις 26 Νοεμβρίου 2010 και άντλησε τις κυριότερες αρχές του από την συνεχή έρευνα και το σταθερό μου ενδιαφέρον για τη μοντέρνα Αθήνα από τον 19^ο αιώνα έως σήμερα. Αν και είχα αρχικά προετοιμαστεί να παρουσιάσω μια ομιλία για τη γενικότερη ανάλυση της "κρίσης" στην κλασική, κοινωνική και κοινωνιολογική θεωρία, σύντομα διαπίστωσα ότι θα ήταν πιο ενδιαφέρον, στο πλαίσιο της κεντρικής θεματικής της ημερίδας, να παρουσιάσω μερικά δεδομένα που παραμένουν μερικές φορές άγνωστα έξω από τα όρια της ακαδημαϊκής κοινότητας καθώς και ορισμένα από τα συμπεράσματά μου αναφορικά με τα κρίσιμα φαινόμενα που εξακολουθούν να υπογραμμίζουν τους δικούς μας μοντέρνους καιρούς. Συνεπώς, το παρόν εστιάζει στις ιδέες πίσω από την ανοικοδόμηση της Αθήνας ως πρωτεύουσας της μοντέρνας Ελλάδας, σαν μια πρωτεύουσα για την αρχαιότητα της Ευρώπης στο σύνολό της και σαν μια πρωτεύουσα για τη Γερμανία πριν την ενοποίησή της.

Αν και εμφανίζεται μόνο σαν υπαινιγμός, η βασική αρχή της ομιλίας ήταν ότι η μοντέρνα Αθήνα, μετά τον 19^ο αιώνα ήταν το πειραματικό έδαφος που εξέφρασε την επιθυμία των Βαυαρών και των Πρώσων για μια ενωμένη Γερμανία, την ιδέα των διάφορων Ευρωπαίων για μια ενωμένη Ευρώπη και φυσικά την προσπάθεια της ίδιας της Ελλάδας να αποδράσει από το Οθωμανικό κυρίως παρελθόν της και να γίνει μέλος της οικογένειας των μοντέρνων και εκσυγχρονισμένων νεαρών Ευρωπαϊκών εθνικών-κρατών. Αναλύοντας μέρος του πως η αναπαράσταση της Αθήνας ως αρχαιότητα κατακυριεύσε τον νεωτερικό της χαρακτήρα και υποδεικνύοντας την κοινωνική κατασκευή

μιας καθορισμένης αναπαράστασης της μοντέρνας Αθήνας σαν την κλασική πόλη σε μια πληθώρα πηγών από τη φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα στις αρχιτεκτονικές πρακτικές του 19^{ου} αιώνα, το άρθρο συσχετίζει τελικά την παρούσα κοινωνικό - πολιτιστική κρίση με την απώλεια των κοινωνικό - ιστορικών αναμνήσεων της Αθήνας.

Λέξεις Κλειδιά: Αθήνα, νεωτερικότητα, Ακρόπολη, αρχαιότητα.

Εισαγωγή

Στο δοκίμιό του για την "Μητρόπολη και τη Διανοητική Ζωή"¹, ο Georg Simmel υποστηρίζει ότι το ρολόι της πόλης χαρακτηρίζει και σηματοδοτεί, κατά κάποιο τρόπο, τη νεωτερικότητά της, μια παρατήρηση που μπορεί να υπογραμμίσει την ανάλυση της μητροπολιτικής νεωτερικότητας που θα συζητήσουμε εδώ στο πλαίσιο της νέας Αθήνας μετά τον 19^ο αιώνα. Αν και οι διάφορες πράξεις και δραστηριότητες του Έλγιν μας απασχολούν ακόμα, αυτό που δεν είναι ευρύτερα γνωστό είναι το ότι, αφού αφείρεσε τα γλυπτά του Παρθενώνα, "προσέφερε" στην Αθήνα το πρώτο της ρολόι πόλεως σαν αντάλλαγμα για τα γλυπτά. Ακόμη κι έτσι και δεδομένου του προβλητικού χαρακτήρα της χειρονομίας, σύμφωνα με έναν οδηγό του 1860, το ρολόι του Έλγιν ήταν και τελειώς αναξιόπιστο². Χρησιμοποιώντας το δυσλειτούργητικό πρώτο ρολόι της Αθήνας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ανταλλαγή μεταξύ αρχαιότητας και νεωτερικότητας στην πόλη ήταν εξαρχής ένα παράδοξο, αν όχι ένα ξεκάθαρα προβληματικό, εγχείρημα. Αν και η ιδέα μιας μοντέρνας αλλά ταυτόχρονα αρχαίας Αθήνας είχε συλληφθεί πολύ πριν

* PhD, Honorary Research Fellow, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Γλασκώβης, Σκωτία.
Post-doctorate Research Fellow, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειος.

¹ Για το δοκίμιο του Simmel για την μητρόπολη βλ. D. Frisby και

² M. Featherstone (eds.) (1997) Simmel on Culture. London, Sage. See M. Παπαδόπουλος-Βρεττός (1860) Νέα Αθήνα.

τον 19^ο αιώνα, η υλοποίησή της άρχισε επίσημα το 1834 με την ίδρυσή της ως της νέας πρωτεύουσα του μοντέρνου Ελληνικού κράτους.

Αν και δεν μπορούμε να επεκταθούμε τώρα πλήρως στις θεωρητικές πλευρές του θέματος, χρειάζεται ωστόσο να αναγνωρίσουμε τουλάχιστον τις κυρίαρχες εσωτερικές εντάσεις που κρύβονται πίσω από την έννοια του μοντέρνου. Ενώ με περισσότερο ποσοτικούς όρους η νεωτερικότητα αναλύεται συχνά σε σχέση με τις κοινωνικές αλλαγές και με την τεχνική, βιομηχανική και τεχνολογική ανάπτυξη που υπογραμμίζει τις διαδικασίες του εκσυγχρονισμού, μια διαφορετική προσέγγιση τονίζει την νεωτερικότητα ως την ίδια την εμπειρία της αλλαγής και του καινούργιου³. Υιοθετώντας αυτήν την δεύτερη προσέγγιση και βάση του ορισμού της νεωτερικότητας από τον David Frisby ως την εμπειρία του καινούργιου στη νεωτερική κοινωνία, θα συζητήσουμε γιατί και πως η Αθήνα επιλέχθηκε ως πρωτεύουσα της Ελλάδας. Για να μείνουμε για λίγο στη θεωρία όμως, το “μοντέρνο” εισάγεται συνήθως με τη γέννηση του καινούργιου και συνεπώς φαίνεται να σημαίνει τον θάνατο του παλιού. Έχοντας αντιληφθεί τις εντάσεις και τις αντινομίες που κρύβονται μέσα στο μοντέρνο, κλασικοί κοινωνικοί και κοινωνιολογικοί θεωρητικοί εξερεύνησαν τον μοντέρνο κοινωνικό κόσμο σαν ένα “τόπο” γεμάτο αντιφάσεις και φαινόμενα που συνήθως παρουσιάζονται σε μια μόνιμη κατάσταση κρίσης. Πράγματι, όσο διαφορετικές και αν είναι οι θεωρίες τους, ο Friedrich Nietzsche, ο Georg Simmel, ο Karl Marx, ο Max Weber και ο Walter Benjamin, μεταξύ άλλων, υποστήριξαν ότι “μάσκες”, μια “τραγωδία” και μια “κρίση της νεωτερικής κουλτούρας”, μια εμπειρία όπου “εξανεμίζεται κάθε τι το στέρεο”, ορθολογισμός και ένα συλλογικό όνειρο αποκρύπτουν το γεγονός ότι το παρελθόν δεν είναι ούτε νεκρό ούτε θαμμένο, ότι η νεωτερικότητα και αυτό παραπέμποντας στον Benjamin, κρύβει την αρχαιότητά της “σαν εφιάλτη”⁴.

Συνεπώς, όσον αφορά στην Αθήνα συγκεκριμένα, κάτι τέτοιο θα μπορούσε να σημαίνει, ή έστω να υπο-

νοεί ότι η μοντέρνα πόλη του 19^{ου} αιώνα θα βίωνε την καινοφάνειά της από μια απόσταση από το παρελθόν της, πρακτικά η νέα Αθήνα του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα υπέκρυψε το γεγονός ότι η νεωτερικότητά της ήταν και ίσως παραμένει σε μια διαλεκτική σχέση με την αρχαιότητά της. Για την ακρίβεια, μπορούμε να πούμε ότι μέρος της σύγχρονης κοινωνικό-πολιτιστικής και συνεπώς πολιτικής κρίσης στην Ελλάδα και την Αθήνα έχει τις ρίζες της στην κρίση, την αλλοτρίωση και την απομυθοποίηση που εντοπίστηκε καιρό πριν γίνει η Αθήνα πρωτεύουσα. Με τον 19^ο αιώνα να παρουσιάζεται όλο και πιο απογοητευμένος με το παρόν του, κάτι που οφειλόταν συχνά σε μια αντιπαράθεση του παρόντος με το παρελθόν, η μοντέρνα Ευρώπη άρχισε να αναζητά την προέλευσή της. Η κλασική Αθήνα έγινε το πρότυπο, το ιδανικό παρελθόν με το οποίο σύγκριναν απερίφραστα το παρόν τους οι μοντέρνοι του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα. Αυτός ο ανταγωνισμός είναι προφανής σε μια ευρεία κλίμακα συγγραφέων, κοινωνικών και πολιτικών θεωρητικών, ιστορικών της τέχνης και της αρχιτεκτονικής, φιλοσόφων και καλλιτεχνών. Κατά κάποιο τρόπο, η αναζήτηση και η δίψα για το καινούργιο που ξεδιπλώνεται εύγλωττα στην επιθυμία του Φάουστ να ξαναγίνει νέος, υπέδειξε και μια πρώιμη απογοήτευση με έναν κοινωνικό κόσμο που είχε αποτύχει να εκπληρώσει τις υποσχέσεις του Διαφωτισμού, έναν κόσμο που είχε αποτύχει, όπως υποστήριξαν πολλοί, να ξεπεράσει “την δόξα που ήταν η Ελλάδα”⁵.

Η Αναζήτηση της Μοντέρνας Αθήνας

Υπό το βάρος αυτής της ρητορικής, η Ελλάδα και κυρίως η Αθήνα κλήθηκαν να ικανοποιήσουν την αναζήτηση των προγόνων του 19^{ου} αιώνα, αυτού που χαρακτηρίστηκε ως το “αυθεντικό παρελθόν” της Ευρώπης. Συνεπώς, η κύρια υπόθεση εδώ είναι ότι η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα εν μέρει για να προσφέρει μια εικόνα στην αρχαιότητα της Ευρωπαϊκής καπιταλιστικής μητροπολιτικής νεωτερικότητας στο σύνολό της. Με την ανοικοδόμηση της Αθήνας στα θεμέλια της κλασικής πολιτείας, οι Ευρωπαίοι του 19^{ου} αιώνα προσπάθησαν να ωραιοποιήσουν τον δικό τους νεωτερικό κόσμο. Αυτό μπορεί να εξηγήσει

³ Η κοινωνική και κοινωνιολογική θεωρία οφείλει αυτόν τον διαχωρισμό στον David Frisby. βλ. ενδεικτικά, D.P. Frisby (2009) Στιγμιότυπα της Νεωτερικότητας. Θεσσαλονίκη, Νησίδες, D.P.Frisby (2001) Cityscapes of Modernity. Cambridge, Polity και D.P. Frisby (1988) Fragments of Modernity. Cambridge, Polity.

⁴ Βλ. επίσης T.W. Adorno (1974) Minima Moralia. London, NLB και C. Castoriadis (1997) World in Fragments. D.A Curtis (ed), Princeton, Princeton University Press.

⁵ Βλ. για παράδειγμα, F. Nietzsche (1995) Unfashionable Observations. Stanford, Stanford University Press και F. Schiller (1964) On the Aesthetic Education of Man. New York, Frederick Ungar.

μερικές συνθήκες που συνδέονται με τον μοντέρνο κόσμο του 19^{ου} αιώνα.

Πρώτον, την έμμονη αναζήτηση της προγονικής κληρονομιάς της Ευρώπης του 19^{ου} αιώνα, δεύτερον την κατασκευή του Ευρωπαϊκού πολιτισμού και της ιστορίας του, τρίτον την εμφάνιση των εθνικών κρατών και τέταρτον την ανάδειξη της αστικής τάξης που στηρίζει και στηρίζεται από το εθνικό κράτος. Αυτά τα τέσσερα φαινόμενα δείχνουν προς μια συγκεκριμένη σχέση με το παρελθόν που αντιμετωπίζεται ως ο πρόγονος του παρόντος. Ενδιαφέρον εδώ είναι ότι, από τον 18^ο αιώνα και ύστερα, αυτό το παρελθόν ταυτιζόταν με την Ελλάδα και ότι η Ελληνική αρχαιότητα ταυτιζόταν σταδιακά αποκλειστικά με την Αθήνα και ειδικά με την κλασική Αθήνα. Ο “χρυσός αιώνας” των Αθηνών, η “μήτρα” του Δυτικό-Ευρωπαϊκού πολιτισμού όμως είναι ένα πεντηκονταετές θραύσμα των 6000 καταγεγραμμένων χρόνων Αθηναϊκής ιστορίας. Επομένως, αυτό που παρουσιάζει την Αθήνα ως ένα σημαντικό ουσιαστικό της Ευρωπαϊκής μητροπολιτικής νεωτερικότητας είναι το πολύ περίεργο και ενοχλητικό φαινόμενο μιας συνειδητής επιλογής, χειραγώγησης και εκμετάλλευσης ενός πολύ συγκεκριμένου θραύσματος του Αθηναϊκού κοινωνικού και ιστορικού χρόνου.

Αν και δεν λέμε σε καμία περίπτωση ότι πρόκειται για ένα ασήμαντο θραύσμα, η έμφαση στην διαλεκτική ανάμεσα στη νεωτερικότητα και την αρχαιότητα είναι πιο προβληματική από όσο υποθέσαμε στην αρχή. Επιχειρώντας να επιλύσουμε εν μέρει αυτό το πρόβλημα, εισάγουμε μια επιπλέον διαλεκτική, ανάμεσα στη νεωτερικότητα και σε μια εξολοκλήρου μοντέρνα αρχαιότητα. Γενικά, η μοντέρνα αρχαιότητα είναι το προϊόν μιας προσεκτικής και συνειδητής επιλογής και προώθησης μιας κοινωνικά κατασκευασμένης εικόνας του παρελθόντος. Θεωρητικά, η μοντέρνα αρχαιότητα στοχεύει στον επαναπροσδιορισμό της ιστορίας και σε μια εξαιρετικά περιορισμένη κοινωνική μνήμη. Για παράδειγμα, αν πρόκειται για τους προγόνους των μοντέρνων κυβερνήσεων, η Δυτική Ευρώπη, και η Ελλάδα σήμερα, εστιάζει στην Αθήνα του Περικλή και όχι στην Σπάρτη, γιατί το πρώτο μοντέλο θεωρήθηκε σαν ένας πιο “βολικός” πρόγονος για τα μοντέρνα κράτη που ισχυρίστηκαν πως ήταν διαφωτισμένα και δημοκρατικά.

Όσο για την κοινωνική μνήμη, η μοντέρνα αρχαιότητα δοξάζει την μνήμη της Αθήνας του Περικλή ενώ θολώνει, αν δεν σβήνει τελείως, τις μνήμες τη Βυζαντινής, της Μεσαιωνικής, της Φρανκό-Βενετικής και της Οθωμανικής Αθήνας. Σε πρακτικό επίπεδο, η

μοντέρνα αρχαιότητα σηματοδοτεί την κοινωνική κατασκευή ενός κοινωνικού χώρου που μας θυμίζει αμέσως μια πολύ συγκεκριμένη εικόνα του προεπιλεγμένου και εμπραγματωμένου παρελθόντος. Ένα παράδειγμα αυτής της κατασκευής θα μπορούσε να είναι η μανιώδης αύξηση, στον 19^ο αιώνα, ενός νεοκλασικισμού που μιμήθηκε τον Δωρικό ρυθμό - δηλαδή τον ρυθμό του Παρθενώνα - για έναν μεγάλο αριθμό δημόσιων κτιρίων όπως Κοινοβούλια, Μουσεία, Πανεπιστήμια, Βιβλιοθήκες κτλ. Τέλος, η μοντέρνα αρχαιότητα μπορεί να οριστεί ως μια αναπαράσταση του παρελθόντος που δεν απειλεί το μοντέρνο.

Είναι πολύ περίεργο ότι στη λογοτεχνία για τις πόλεις του 19^{ου} αιώνα, το όνομα της Αθήνας αναφέρεται σχεδόν πάντα μόνο σε αναφορές στην κλασική πόλη. Συνεπώς, η “νέα” Αθήνα απουσιάζει και έτσι ξεχνάμε ότι και αυτή η πόλη είναι μια πρωτεύουσα του 19^{ου} αιώνα, ότι και η ίδια εκμεταλλεύτηκε την ίδια αντίληψη του παρελθόντος που χρησιμοποίησαν πολλές Ευρωπαϊκές πόλεις, όπως η Βιέννη και το Βερολίνο, για να διακοσμήσουν το καινούργιο τους προσώπειο. Για να καταλάβουμε τι είναι μοναδικό στην Αθήνα, τι την ξεχωρίζει από άλλες πόλεις σε αυτό το πλαίσιο, πρέπει να καταλάβουμε πόσο εύκολο ή δύσκολο ήταν για μια νέα Αθήνα να ανοικοδομηθεί όχι μόνο σαν την κλασική πόλη όπως έκαναν άλλες πρωτεύουσες, αλλά ως η ίδια η κλασική πολιτεία στο ίδιο σημείο με εκείνη. Ως καθαρή ένδειξη της σχέσης της με την Ευρώπη, στο μεγαλύτερο μέρος της, η νέα Αθήνα οικοδομήθηκε και πρακτικά από αλλοδαπούς, κάτι που σημαίνει επίσης ότι και η μοντέρνα αρχαιότητα δεν αφορά αποκλειστικά την Αθήνα ή την Ελλάδα.

Η Δημιουργία της Μοντέρνας Αθήνας

Για να παραμείνουμε με τα προβλήματα γύρω από την δημιουργία μιας “νέας” Αθήνας στον 19^ο αιώνα, βλέπουμε σταδιακά έναν συνεχή κατακερματισμό του παρελθόντος που οδήγησε με τη σειρά του στην ταύτιση της Αθήνας του Περικλή με την Ακρόπολη και μετά αποκλειστικά με τον Παρθενώνα. Οι κύριοι εμπνευστές αυτής της διαδικασίας χωρίζονται αρχικά σε δύο κατηγορίες. Πρώτον σε Γερμανούς κυρίως λόγιους του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα που έγραψαν για την Ελλάδα, τους αρχαίους Έλληνες και την αισθητική αλλά δεν επισκέφθηκαν ποτέ την χώρα. Δεύτερον, περιηγητές του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα, συνήθως καλλιτέχνες, διπλωμάτες και

πολιτικοί - συχνά κατάσκοποι - και ιεραπόστολοι, τις περισσότερες φορές Βρετανοί, Γάλλοι και Αμερικάνοι.

Σε κάθε μια από αυτές τις περιπτώσεις, η Αθήνα γίνεται τελικά συνώνυμη με τον Παρθενώνα. Αν και ο τίτλος του βιβλίου ή του άρθρου είναι για παράδειγμα “*η περιγραφή της Αθήνας*”, τις περισσότερες φορές η αφήγηση περιορίζεται στην περιγραφή και στην μέτρηση των αρχαιοτήτων. Με άλλα λόγια, η μοντέρνα αρχαιότητα χαρακτηρίζεται από μια αδιαφιλονίκητη αφαίρεση. Εν τούτοις, μια μεγάλη διαφορά ανάμεσα στους ταξιδιώτες του 18^{ου} με εκείνους του 19^{ου} αιώνα είναι ότι πολλοί από τους πρώτους αποδείχθηκαν σύντομα μεγάλοι “συλλέκτες” αρχαιοτήτων, μια τάση που μειώθηκε σημαντικά τον 19^ο αιώνα οπότε και η Ακρόπολη θεωρούνταν πλέον ως κάτι ιερό. Τέτοια παραδείγματα της συμβολικής ανακατασκευής της αρχαιότητας είναι πολύ ενδιαφέροντα αλλά δεν μπορούν να επισκιασουν την σημασία της υλικής κατασκευής μιας τόσο χειραγωγημένης αναπαράστασης του παρελθόντος. Μια σύντομη ιστορική αναδρομή μπορεί να αποδειχθεί διαφωτιστική. Παρά το ότι η Ελλάδα ανακηρύσσεται ελεύθερο και αυτοδύναμο κράτος ήδη από το 1827, η Αθήνα ανακηρύχθηκε επίσημα η πρωτεύουσα επτά χρόνια αργότερα, στις 11 Φεβρουαρίου 1834. Ωστόσο δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η πρωτεύουσα οικοδομήθηκε με τέτοιο τρόπο που να προσδίδει και μια υλική μορφή στις Δυτικό-Ευρωπαϊκές και Ελληνικές πλέον φαντασιώσεις μιας μοντέρνας αλλά ταυτόχρονα πανάρχαιης πόλης. Υπονομεύοντας αποκάλυπτα την εξουσία της Ρωσίας στη καινούργια πρωτεύουσα, η Βρετανία, η Γαλλία και τα προ της ένωσης Γερμανικά έθνη σιγουρεύτηκαν ότι η Ελλάδα θα εγκατέλειπε μεγάλο μέρος των θρησκευτικών της δεσμών με την Ρωσία. Η Ελλάδα μπορούσε να είναι Χριστιανική αλλά η Αθήνα δεν επιτρεπόταν να είναι απερίφραστα Ορθόδοξη. Πάνω από όλα, η μοντέρνα πρωτεύουσα όφειλε να φαίνεται αρχαία και έτσι η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα με έναν πολύ περιεργο τρόπο.

Ο Όθωνας και η κυβέρνηση δεν εγκαταστάθηκαν επίσημα στην πόλη μέχρι την 1^η Δεκεμβρίου 1834 και ο Leo von Klenze, ο αγαπημένος αρχιτέκτονας του Λουδοβίκου, σχεδίασε μια τελετή για να καλωσορίσει τον βασιλιά αλλά και για να ανακηρύξει και

την Ακρόπολη ως ένα επίσημο παγκόσμιο αρχαίο μνημείο⁶. Η τελετή έγινε στην Ακρόπολη στις 18 Αυγούστου 1834, πράγμα που σημαίνει ότι η μοντέρνα Αθήνα είχε ένα επίσημο αρχαίο μνημείο πέντε μήνες πριν στεγάσει την κυβέρνησή της. Έχοντας πλέον ένα επίσημο αναγνωρισμένο αρχαίο μνημείο, η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα με τον πιο συμβολικό τρόπο. Επιπλέον, τα μοντέρνα της μνημεία κατασκευάστηκαν όσο ανακατασκευάζονταν τα αρχαία. Τα πρώτα σχέδια πόλεως για την Αθήνα οραματίστηκαν τα κυβερνητικά κτίρια κοντά στην Ακρόπολη. Για την ακρίβεια ένα από τα σχέδια πρότεινε την ανέγερση των ανακτόρων στην Ακρόπολη. Το σχέδιο του 1834 άνηκε στον Schinkel τον δάσκαλο των Κλεάνθη και Schaubert που χάραξαν το πρώτο γενικό σχέδιο για την πόλη, αλλά κόστιζε πολύ και αντιμετώπισε και τη σθεναρή αντίσταση του Λουδοβίκου που επέμεινε στην ιερότητα του μνημείου.

Η Δημιουργία του Παρελθόντος της Μοντέρνας Αθήνας

Αν και ο επαναπροσδιορισμός του παρελθόντος τον 19^ο αιώνα βιώθηκε δραματικά και στην ίδια την πόλη με την κατεδάφιση, για παράδειγμα, εκατό περίπου Βυζαντινών και μετά-Βυζαντινών εκκλησιών, θα μείνουμε τώρα στον επαναπροσδιορισμό της ίδιας της αρχαιότητας στην Ακρόπολη. Ο σημερινός Παρθενώνας είναι το τρίτο μνημείο στο σημείο αυτό και οικοδομήθηκε μεταξύ 447 και 432 μΧ. Όταν κοιτάμε τον Παρθενώνα - και αμφιταλαντευόμαστε παρά το τι θα ακολουθήσει εδώ - νοιώθουμε μια αίσθηση αιωνιότητας. Φαίνεται σαν θαύμα που ο “ναός” στέκει ακόμα, ανέγγιχτος από τις εποχές. Στέκει, ναι, αλλά κάθε άλλο από ανέγγιχτος. Αυτές είναι μερικές εικόνες του Παρθενώνα που δεν υπάρχουν πια - τον 6^ο μΧ αιώνα, ο Παρθενώνας μετατράπηκε σε Χριστιανική εκκλησία, το 1206 έγινε η εκκλησία ενός λατίνου αρχιεπισκόπου και το 1458 μετατράπηκε σε τζαμί. Φυσικά, η σημαντικότερη αλλαγή στο κτίριο, και αυτό δεδομένων των στενών επαφών του Έλγιν με το μνημείο - επήλθε με την έκρηξη του 1687 κατά την διάρκεια των Τουρκο-Βενετικών πολέμων.

Ένα θέμα διαμαχών στην Αθήνα είναι το γεγονός ότι οι αλλοδαποί πατέρες της μοντέρνας Αθήνας του 19^{ου} αιώνα συνεργάστηκαν με μερικούς Έλληνες -

⁶ Για τον 19ο αιώνα σε αυτό το πλαίσιο βλ. για παράδειγμα Κ.Η. Bires (1999) Αθήναι. Αθήνα, Μέλισσα και Α. Παπαγεωργίου-Βενετάρ (2001) Αθήνα – Ένα Όραμα του Νεοκλασικισμού. Αθήνα, ΚΑΠΟΝ.

⁷ Βλ. L. Ross (1976) Αναμνήσεις και Ανακοινώσεις από την Ελλάδα. Αθήνα, Αφοί Τολίδη.

όχι Αθηναίους και αυτό μπορεί να είναι σημαντικό - αρχιτέκτονες και αρχαιολόγους σε αυτό που έγινε γνωστό ως η “εκκαθάριση” της Ακρόπολης. Όπως έχει υποστηρίξει και ο Κ.Η. Μπίρης, αν εξαιρέσουμε τους περιηγητές που μας άφησαν κάποιες - έστω και φανταστικές - απεικονίσεις της πόλης προ του 1834, η κυβέρνηση και οι αξιωματούχοι της απαξίωσαν να καταγράψουν έστω το τι κατέστρεφαν. Παρά τις δυνατές κραυγές κάποιων Αθηναίων, συμπεριλαμβανομένου φυσικά του Καμπούρογλου, ότι καταστρεφόταν η ιστορία τους, η ανοικοδόμηση εκείνης της νέας Αθήνας σήμαινε ότι, πίστη στις αρχές της μητροπολιτικής νεωτερικότητας, η Αθήνα όφειλε να είναι αποκλειστικά ενθύμιο της πεντηκονταετίας του Περικλή. Αυτό που έπρεπε να ξεχασθεί ήταν η αλλοτινή Βυζαντινή, Φράγκικη και Οθωμανική επαρχία. Ως αποτέλεσμα, ο Παρθενώνας έχει υποφέρει πέντε περιόδους αναστηλώσεων και μετράμε μόνο τον 19^ο αιώνα. Ωστόσο δεν πρέπει να υποθέσουμε ότι όλοι οι Αθηναίοι ή όλοι οι Έλληνες αντιτάχθηκαν στις καταστροφές. Αντιθέτως, πολλοί υιοθέτησαν την άποψη ότι η “εκκαθάριση” της Ακρόπολης θα απελευθέρωνε την πόλη από επώδυνες μνήμες.

Η Αθήνα του 1834 δεν ήταν αυτό που όφειλε να είναι κατά τους Βαυαρούς και όχι μόνο. Κατά την διάρκεια της πρώτης του επίσκεψης στην πόλη, ο Ludwig Ross, ο αρχαιολόγος που ανέλαβε και την “εξυγίανση” της Ακρόπολης, χαρακτήρισε την Αθήνα μια απαίσια, άμορφη μάζα σκόνης⁷. Ένα χρόνο αργότερα, στην τελετή στην Ακρόπολη, ο Klenze διακήρυξε ότι οι εκκαθαρίσεις θα έκαναν την Αθήνα αυτό που όφειλε να είναι. Παρά τους διάφορους πανηγυρισμούς όμως, πολλοί θρήνησαν την απώλεια της κοινωνικό-ιστορικής μνήμης της πόλης. Αν και είχε και ο ίδιος προτείνει ότι ο Παρθενώνας είναι αισθητικά ανώτερος του μινάρé, ο Καμπούρογλου επέμενε ότι όταν αναστηλώνονταν τα ερείπια θα έπαυε να υπάρχει ο Παρθενώνας. Εδώ εντοπίζεται και ένα κύριο πρόβλημα της Αθηναϊκής νεωτερικότητας. Στα ελληνικά, το μνημείο παραπέμπει άμεσα στην μνήμη, όταν εκκαθαρίστηκε η Ακρόπολη για να γίνει μνημείο, το πραγματικό μνημείο απογυμνώθηκε του νοήματός του και συνεπώς ερειπώθηκε.

Παρά του ότι θα μπορούσαμε τελικά να υποστηρίξουμε ότι το παρελθόν ανανεώθηκε για να

δοξάσει το μοντέρνο, σε ότι αφορά στην Ελληνική πρωτεύουσα για το μεγαλύτερο μέρος του 19ου και του 20^{ου} αιώνα, οι μοντέρνοι Αθηναίοι καταπιέστηκαν συχνά από τους αρχαίους με τους οποίους έπρεπε να είναι ισάξιοι. Δεν χωρά αμφιβολία - η αναστήλωση της Ακρόπολης ήταν ταυτόχρονη με την ανοικοδόμηση της νέας Αθήνας σαν την πόλη της Ακρόπολης. Ο Ross που “καθάρισε” την Ακρόπολη από τα “μπάζα” ήταν στενός φίλος των νεαρών αρχιτεκτόνων του σχεδίου της Αθήνας. Ο Klenze που αναθεώρησε το σχέδιό τους, διαμόρφωσε μεγάλο τμήμα του κεντρικού πρακτικού και συμβολικού ιστού της πόλης ενώ οι αδελφοί Hansen που επισκέπτονταν καθημερινά την Ακρόπολη σχεδίασαν την “Αθηναϊκή Τριλογία” - το Πανεπιστήμιο, την Ακαδημία και την Βιβλιοθήκη αντίστοιχα, τα οποία διατηρούν την αρχική τους χρήση και παραμένουν κυρίαρχα ανάμεσα στα μοντέρνα Αθηναϊκά μνημεία. Όσο για το πως αυτό υπερβαίνει και πρακτικά την ιδέα της Αθήνας στην υπόλοιπη Ευρώπη, ο Klenze μεταμόρφωσε το Μόναχο, την πρωτεύουσα της Βαυαρίας - και αργότερα του Ναζισμού - με δημόσια κτίρια και δρόμους που “θύμιζαν” Αθήνα, ενώ ο Θεόφιλος Χάνσεν έκτισε αργότερα το Κοινοβούλιο της Βιέννης σαν μια μεγαλογραφία της Ακαδημίας. Όσο για την ίδια την Αθήνα, όσο διασκορπισμένη και αμφίσημη και αν είναι έχει ακόμα τον Παρθενώνα της και ελπίζει να ξαναθυμηθεί κάποτε την πραγματική της ιστορία.

Το εγχείρημα του επαναπροσδιορισμού της αρχαιότητας ήταν και παραμένει αναμφίβολα ύποπτο - η άρχουσα τάξη κάθε γενιάς επιλέγει το παρελθόν που υποτίθεται πως θα δοξάσει περισσότερο το παρόν της. Πολύ πριν τους Βαυαρούς, οι Βυζαντινοί είχαν προσπαθήσει με περίσσιο πάθος να σβήσουν την μνήμη της κλασικής Αθήνας για να εισάγουν ή να επιβάλλουν το καινούργιο δόγμα. Αυτό που μπορούμε να θυμόμαστε για την δική μας νεωτερικότητα και τους δικούς μας μοντέρνους καιρούς είναι ότι το παρελθόν που μας στοιχειώνει μας περιμένει όχι να το εφεύρουμε, αλλά να το ανακαλύψουμε.

Summary

G. GIANNAKOPOULOU*: The Crisis in Modern Athens or the Reinvention of the Past.

The short paper given here was presented in “ENCHEPHALOS” seminar series on the 26th of November 2010 and draws its main principles from my continuous interest and research in modern Athens from the 19th century to-day. Even though I was prepared to present a paper on the general analyses of ‘crisis’ in classical social and sociological theory, I soon realized that it would be more fruitful, in the context of the seminar series, to introduce certain facts that sometimes remain less known outside the academic community as well as some of my own conclusions on the critical phenomena that still underline our own modern times. As such, the paper focuses on the ideas behind the rebuilding of Athens as the capital of modern Greece, as the capital of the antiquity of modern Europe as a whole, and as a capital for Germany before its unification.

Whatever merely hinted, the underlying principle of this paper is that modern post-19th century Athens was an experimental ground that expressed the Germans’ anticipation for their delayed national formation, the Europeans’ imaginary of a united Europe with a common ancestry and, of course, Greece’s own attempt to escape specifically its oriental past and to enter the family of modern and modernized new European nation states. In addressing how the representation of ancient Athens saturated its modern character and in pointing to the social construction of a particular representation of modern Athens as the classical polis in a great range of sources from 18th century philosophy to the actual architectural practices of the 19th century, the paper ultimately relates the present socio-cultural crisis to the loss of the city’s sociohistorical memories.

Key words: Athens, modernity, Acropolis, antiquity.

* Honorary Research Fellow, Department of Sociology, University of Glasgow, Scotland
Post-doctorate Research Fellow, Department of Sociology, Panteion University of Social and Political Sciences, Greece.

Βιβλιογραφία

1. Anderson, B. *Imagined Communities*. London: Verso, 1991.
2. Benjamin, *The Arcades Project*. R. Tiedeman (ed.), London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2002.
3. Boyer, C.M. *The City of Collective Memory*. Cambridge: The MIT Press, 1996.
4. Hall, T. *Planning Europe's Capital Cities*. London: E&F Spon, 1997.
5. Hastaoglou-Martinidis, V. "City-Form and National Identity: Urban Designs in Nineteenth - Century Greece." *Journal of Modern Greek Studies*. 1993
6. Herzfeld, M. *Ours Once More – Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece*. New York: Pella, 1986.
7. Hobsbawm, E. and Ranger, T. (eds.), *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
8. Park, R. and Burgess, E.W. *The City*. Chicago: Chicago University Press, 1968.
9. Simmel, G. *The Conflict in Modern Culture and Other Essays.*, New York: Teachers College Press, 1968.
10. Weber, M. *The City*. New York: The Free Press, 1958.